

Наталена Королева.

Учитель*.

„Відчинені мені брами земні,
Відчинені мені брами пекельні...“
(Заклинання ворожбитів.)

„Достойні приятелі мої!

„Плінієм і Гомером в одній особі треба бути, щоб словами описати, що трапилось передучора в нас, у Фрейбурзі.

Однак мушу це зробити я, не будучи ні одним, ані другим. Бо ж не тільки всі п'ять зміслів мої збентежені, розум пригломшений, а тіло потовчене значно, але й серце моє тяжко засмучене. І душа сумує, стурбована вельми. І не знайду спокою думкам моїм, аж навіть працювати не можу.

Друзі мої! Тілесним зором моїм довелось мені побачити палаючий Іліон... І більше за те: загибель Помпеї та міст Везувіанських стародавніх, як про те розповідає нам Пліній. А може Содом і Гомору, покараних дощем вогненним та вихором сірки палаючої, довелось побачити нам?!

Не маю образів мальовничих, слів повних бракує мені. Але ж мушу Вам се розповісти докладно“.

Старий фізикус, увесь перев'язаний биндами, обложений подушками, присипав написане пісочком й відхилився на фотелі від листа, що почав писати братам Мілерам. Одпочивав по довгій передмові, думав, тримаючи в руці неначе мосянжове гиндиче перо, й блукав очима по своїй лябораторії. Оглядав її з ніжністю, все переконуючись, що страшна катастрофа не зруйнувала його — в котрий би це вже раз?! — відбудовану оселю. Ніколи ще не була йому такою милою його відновлена в останнє домівка, бо ж ніколи ще перед цим не мав він змоги відразу здійснити таку кількість своїх технічних мрій. На щедрий Константинів дар Брудерганс не тільки поліпшив і здосконалив свою працю, але ж відбудував наново знищену пожежжю свою хатину. Тепер над її вхідними, новим кованням прикрашеними дверима, в заглибині красувалась добре розбарвлена статуя Святого Фльоріяна з цебром в руці. Коли ж цікаві хотіли дізнатись, чому саме поставив цього Святого, а не патронів альхеміків віддав під охорону свій дім фізикус, Брудерганс відсував на чоло окуляри, бо ж і цю корисну, хоч і „нехристиянськи-дорогу“ новинку мав змогу він придбати, — й докладно висвітлював:

— Треба вам знати, добродію, що святих патронів альхеміків є два: Святий Марцель, єпископ та Святий Іван, євангелист. В гимні, на честь його зложеному, ясно бо стоїть:

Qui de virgis fecit aurum,

Gemmes de lapidibus.

Що з дерев робить золото,

Тобто „самоцвіти з каменя“.

* XII. розділ повісті „1313“. Початок гл. чч. 6—11, 1934 і 1—10 с. р.

Не ставити ж двох. А коли вагаєшся між двома, найліпше звернутись до третього. Про Св. Фльоріяна й кожній дитині відомо, що він боронить люд хрищений від пожежі.

Після фрейбурзького процесу фізику переконався, що вогонь створено не тільки на користь та службу людині, але ж і на превелику для неї небезпеку. Одначе тепер, коли він знову легально осів на старому місці, не впав у біду, а — навпаки — пішов угору, — у нього збільшилось приятелів. Уже ніхто й позаочі не взивав його „пекельним дідом“ чи „печеним чортом“, навпаки, кожен при зустрічі на вулиці привселюдно вітав його, звертаючись до старого в третій особі, як до доброго бюргера й поважаного вченого. Бо ж Брудерганс не забував уділяти з своїх „багацтв“ і на вбогих, і на церковні потреби, й на всякі міські фестини. На відбудову ж міської громадської криниці дав більш, як інші, а це ж, як відомо, дар, рівнозначний дару на заложення нового храму, бо ж для життя людського криниця так само, як і храм, на цьому світі необхідна.

За хвилину легеньке альхемікове перо, хитаючись, рипіло по пергаментному аркуші. Фізикус вже, нарешті, описував катастрофу.

... „З вечора заходила грімовиця. Хто ж бо міг припускати, що це звичайне на весні явище природи перетвориться для нас у видину Апокаліптичну? Тому наші добрі міщани, уважні до здоровля свого, як і звичайно перед грімовицею, щільно позамикали вікна й двері в будинках своїх. А що було це вже за вечора, то, повечерявши, спокійно полягали собі спати. За годину влада лагідного Морфея панувала вже над цілим нашим Фрейбургом, а рясний дощ, що бубонів по дахах, тільки дужче вколисував сплячих. Грімовиця ніби перейшла осторонь, зачепивши місто наше лише довшим дощем з півночі, що у нас буває не частіш, як раз на шість літ, бо звичайні дощі приходять із заходу, як — певне — це помічали Ви й у Ваших околицях.

Аж це нагло загуло. Затремтіло повітря саме. Будівлі, земля затрусилась. Ніч ревля й стогнала. Неначе сама Геката Триформіс счинила лемент надгробний над прадавними Титанами...

Але покину образи поетичні. Скажу ж просто: вікна, двері, так щільно зачинені звечора, в моїм же дому ще до того й цілком нові, — самі собою порозчинялися настіж. Ніби легіони невидимих демонів лізли, вломлюючись в доми християнські. Зі стін зривались полиці. Падали важкі речі...

Щоправда: все це я сам бачив лише найкоротшу хвилину. А — певніш: якусь лише частинку хвилини. Бо я тоді працював перед горном. Ви ж бо знаєте, що людина думаюча потрібує для праці тиші й спокою, а це буває лише вночі. Вночі й моя думка, подібно присвяченій Атені — сові, прокидається й буяє, живе повним життям. Так, от, знову говорючи просто, як почалося те, чому покищо нема ще висвітлення, — то на мене впав, зірвавшись з ретязів, великий мій котел, що я його охрестив,

як дзвін церковний, покропивши водою свяченою та назвавши „Конрадом“ в пам'ять мого добродія. Добре ж, що він порожній був, чистий та — додаю тут: і не гарячий! Так і накрит він мене, як мишу горщиком. А фамулус мій — і хто міг би сподіватись цього від мого Гото, не спритнішого за мій роздувальний міх?! — почав, як і слід було, спочатку ратувати лябораторію: бо ж могла б неабияка пожежа трапитись, коли жар розкотився по всій підлозі! І тільки вже тоді, як з поміччю Св. Фльоріяна усунув Гото мій вогняну небезпеку, — випустив і мене з темниці мідяної. Певніше сказати: не випустив, а витяг чи виволік з-під „Конрада“. Мусів потім мене всього перевязати й перенести на ліжко. Плече—ліве—розбите. Голова аж у трьох місцях потовчена. Нога ж — права — пошкоджена в котнику, що аж не можна її вживати. Маю ще її в лубках, всю подушками обкладену, аж писати через неї незручно!..

На вулиці ж, поки я під казаном лежав, неначе брами пекельні відчинились. Потім і я дещо бачив, бо фамулус, поклавши мене в ліжко та обв'язавши, як вмів, підсунув ложе моє до вікна, з якого раму (аж вигнуло її) так і висадило в хату!

І от, бачив я за життя те, що Ви, друзі мої, лише по смерті в Долині Йосафатовій побачите, як зійдемося там усі на Суд Останній!

Хто гукав, що налетіли вороги. Хто кричав: — Тікайте! Рятуйтеся! Інші — що надійшов кінець світу й порятунку нема. Інші — знов — благали рятунку, гукаючи: загигаємо!

Люди бігли, хто куди, без наряду й мети. Зойки, виття псів, ридання жінок, плачі дитячі — все це мішалось з тріскотом розломаних луток, брязкотом скла, шаленим тупотінням коней, ревом корів та звуками незаними. Наші лучники та й комонники метались по вулицях, шукаючи безпеки. То тут, то там рвучка й тривожна звучала військова сурма, як голос архангелів у день Суду! І в катедралі дзвонили на гвалт. І по всіх інших костелах плакали дзвони. І холод біг по спині від того ридання металу в п'яті. Громоваця ж, — наче б то її прикликано знову тим гармідером пекельним, повернула ще раз, і була страшна: вогненними стрілами пронизувала й прошивала небеса.

Я підвів очі на небо й дивився уважно: перевірити хотів, чи дійсно все так, як Пліній описує? Бо ж думав я: це — землетрус! І хоч недоречно була та думка моя, та ви мене за неї не осудите, бо ж: що знаємо ми з грізних законів природи? Де той, що може сказати: — Це я, що зрозумів їх?!..

Так вертаю знову до опису. За Фрейбургом, де кляштор Бертольдів — пів неба палало. Мідяно-металевим вогнем були облиті всі гори. Аж блискавиці в тім червоному вогні згасали. Ніколи досі не бачив я такого дивного світла. Однак, як по перевірці виходить, з Плінієвим описом дуже згоджується. Над самим же кляштором висіла чорна хмара. Навалилась на нього, мов скеля, а в ній, як оливу в тиглі, клекоче, кипить! І — Господи, прости мене! — здалось не мені одному, що в тій хмарі щось

злісно харчало, лаялось, хулило, загрожувало, тріумфувало вигуками нелюдськими. Жажливо! Справді, жахливе було це видовисько! Я — ні, але дехто з людей вірогідних чули на власні вуха глузливий регіт, інші бачили в полум'ї страшну постать, що загорталась вогнем, мов киреєю. Люди падали навколюшки просто в болото, під дощем: молились, плакали, благали...

Сталось це перед-учора. Однак і за цілий день вчорашній ніхто не відважився ані за нагороду, ані страху ради перед наказом влади — підійти до грузів. Тліють бо ще й днесь. Вибухають снопами вогненними, а їдкий дим душить тих, хто відважується наблизитись. Язики вогненні вириваються з-під грузів й по руїні перебігають, то виростаючи вгору високо, то ледви повзаючи по землі. Істино, як кажуть люди, подібне це видовисько до того, що це шукають схованих душ чернечих ті, що їх і погубили.

Над Фрейбургом же два дні висить рудава-каламутна димова імла. І — друзі мої! — смаженим дуже чути...

Чи лишився ж хтось живий по льохах кляшторних? Ніхто ще про те не знає, бо ж були там цілі катакомби. Відомо, що врятувалося лише трох ченців: придверник, що раніш, як замкнути головну браму, обходив кляштор довкола. Його — як сам він вже розповідав Превелебному панові соборному канонікові, що забрав його до себе на лікування, — сила неземська пхнула спочатку штурханом гігантчним, аж, мов на крилах могутніх, він полетів з кляшторної гори й упав на стіжок торішнього сіна. Одначе, таке було падіння, що хоч і на м'яке пощастило йому впасти, проте має кості деякі поломані, інакше ж — у здоровому розумі перебуває. І це — вже не мале чудо! Не дурно ж він і наймення таке носить: брат Фелікс іменується.

Другий — брат Криспін, чоботар кляшторний цілком без небезпеки вивяз. Ходив до міста умовлятися з чинбарнею відносно дубової кори й, дощем застуканий, перечасовував у костельника. І, нарешті, найстарший з ченців — отець Сильвестер, котрого ради старечої немочи його, перед кількома днями до термів відвезли, де він свої хорі ноги вигривав. Цей так і не чув навіть нічогісенько, що в його кляшторі сталось...

Ще розкажу Вам про одну істоту, що потерпіла на пожарині. Хоч Ви не любите її — це вірний, бідолашний пес, Локі. Тепер сидить він, поклавши голову на мою скалічену ногу. Дивиться сумно так, що я вірити готовий, що не лише сарна лісова плакати вміє. Не гавкає, не плигає, не їсть. Зажурився. Бо ж бігав він вчора аж на саме пожарище, й попалився там так, що тепер далеко більше нагадує „печеного чорта“, як я сам. Ні, не кажіть, що нема вже приязні та вдячності на світі. І в наші недобрі, позбавлені всіх ідеалів часи, вони ще є. Дарма, що це не учень мій, а лише колишній його пес доказав.

Серце ж моє болить за тим учнем невдячним, нещасливим. І тому я уклінно прошу пана Фридриха негайно, як лише фамулус мій привезе цього листа, давши коням потрібний перепо-

чивок, враз до Фрейбургу їхати. Посилаю з Готом своїм ще й другого коня; знаю бо, що коней не тримаєте. Я ж найняв у кінотчиків-кондотієрів, що відбули свою службу десь у Еспанії та нової нагоди збройної по світі шукають і до нас заблукали.

Знаю: скажете мені, а особливо — достойний пан Фридрих, що неблагої памяти Бертольд наш, ані турбот моїх, ані жалів не заслуговує. Бо ж, як подивитись на його життя тепер, то виглядає воно так, ніби лише бавився всім у житті чоловік цей. Як лицар соколом на полюванні. Бавився наукою. Бавився й рясою чернецою. За останній рік я все ще одного разу, в день на царя Константина відвідав був його, хоч, як знаєте, ставився він до мене так, немов не я, а він мені вчителем був.

Та ж не всякий, хто рясу чернечу одягне та біля горна обернутись вміє, вже й Альбертус Магнус з Кельна — зробиться. Хоча б був перед цим також ніби „з Кельну“, й хоча, кажуть, також свого „гомункуляюса“ металевого вигадав, щоб льохи кляшторні охороняти — а все ж таки був це лише — „Конрад“!

Давно вже відвернувся нерозумно Бертольд наш від серйозних приписів відвічно непорушних законів науки правдивої. Від часу ж, як приблудився до кляштору їхнього якийсь, ніби то вчений, чернець з Італії, — цілком у забобони химерні занурився.

Не бачив я того ченця славнозвісного, бо ж — кажуть — все він хворий був. Та признатись — й не допоминався я його побачити, хоч ніби то й був він учнем дом Алессандро да Спіна. Ото ж, можливо, що на окулярах він дещо й тямив, але ж, судячи по тому, чого він Константина навчив, — у правдивій науці не тямив він ні боба! Лише грався він наукою, як дитина грається люстерком на сонці. І от, цього — скажу грубо: „жонглера науки“ Бертольд мені у вічі називав своїм вчителем. Мало не за пророка його вважав, а мене ж зневажав тяжко, ще гірше, як тоді було в останній раз з Вами.

Я за себе не ображався ніколи. Бо ж дійсно: хоч і працював я багато, але знаю мало. Та шкода мені було Бертольда, бо ж здібності цей чоловік мав великі. І я все вірив, що він отямиться й правдиву науку зневажати різними химерами перестане. Бо ж повинні люди науку добру не менче шанувати, як і саму теологію. Бо ж наука правдива дає людині радощі великі, нічим незрівняні. Та ж, здається мені, що й теологію в останній час наш Бертольд зовсім занехав... Бідний чоловік, та й годі!..

Фізикус так заглибився в свої жалі, що й не зауважив, як відчинились двері й в лябораторію увійшов Гото — його слуга й фамулул в одній особі. Старий вчений дуже цинів його за дійсно надприродною здібністю мовчати, хоча б і по кілька день. Мова була зайвим даром цій дивовижній людині, за що альхемік вибачав йому всі його численні хиби. Тепер Гото приніс із сусіднього шиночку вечерю собі й своєму панові, бо пан рішуче не дозволяв приправляти їжі вдома, будучи певний, що неминуче помилково до їжі може втрапити якась з його солей, силу котрих перевіряти на собі самому він не мав найменшого

бажання. Слуга виняв з кошика й поставив на край меншого, трохи вільнішого від хемічного посуду, столу глиняний жбан з пивом, окрасць хліба, шматок печеної свинини та два кислих огірки. Якусь хвилину дивився на фізикуса, ніби вагаючись: чи має йому перешкоджати, чи ні? — й потім, ніби відповідаючи сам собі, махнув мовчки рукою, вийняв причеплений до паса ніж, відбатував шматок хліба, врізав свинини й сів біля горну. Дивився у вогонь і не поспішаючи жував, уважно й серйозно. А фізикус тим часом писав далі.

...І от, вигадали ці двоє — захожий так званий „вчений“ та наш, неблагоді пам'яті Бертольд якийсь „чорнозолото“. Чому — чорне? — Це — їхня таємниця. Мало ж воно бути цінне тим, що ніби то не тільки все золото світу воно дало б тому, хто його мав, але ж ще й славу, владу, і хто знає, які ще дурниці. Подумайте самі: яка безглузда ідея! Коли взагалі треба всіма способами змагати до того, щоб золото знищити, як причину всіх бід та лиха людського, — вони були такі великорозумні вчені, що мимо жовтого природнього, ще завзялися вигадати штучне, чорне!

І щось таки, кінець-кінцем, вигадали. Про те мені зволив сказати навіть сам Бертольд. Одначе, в чім саме річ, мене не втаємничив. Звісно, у них — усе було таємниця, мало не окультна! Бо ж ці новітні вчені забули, що наука існує для блага широкого людства, в противному ж разі вона — лише зло! Здобутки правдивої науки вимагають якнайбільшого розголосу, щоб якнайшвидче стати загальним придбанням. Вони ж, кажу, як псевдо-вчені, зробили з науки маєток окремих осіб. І навіть продавали її, як Симон Маг продавав свої чари.

Брати розповідали, що навіть сам патер гвардіян, цей найліпший з людей, з душею чистою та богобоязливою, — ще й в науці чимало гямучий, і він на Бертольдові таємниці зловився. Дарма, що ніколи золото його не цікавило, дарма, що на жадні світські речі ласий не був, а от же тією лихою вигадкою так зацікавився, так Бертольдом, чи тим другим зачарований був, що й сам бажав, щоб того чорнозолота було в кляшорі якнайбільше. Кажуть, чимало бочок його в кляшторних льохах стояло, а ті „золотарі“ все далі й далі його виробляли. Ото ж і бачуть тутешні люди в небувалій катастрофі тій кару Господню на грішних ченців. За останні бо часи таки й всім стала помітною в них переміна. Як сказано в Св. Письмі: „Славу людську більш бо як славу Божу возлюбили“. Дійсно, всі вони про скарби все говорили, про славу марну думали, замість того, що, як слід ченцям порядним — „Славу Богу співати перед лицем Янголів“, як це й робили вони раніш, коли ще їхній кляштор далеко-широко мав славу кляштору праведного.

Ото ж, кажуть люди, бачив не один (і верхній вартмістр був серед тих, що бачили!), як Архангел Михайло з неба у вихорі вогненному злетів. І вигляд його був грізний, а гнів —

страшний. Мечем своїм по вежі кляшторній він вдарив. І від того удару кляштор розпався.

Сам я, як уже й казав, нічого того на власні очі не бачив, понеже лежав саме під своїм „Конрадом“, накритий. Однак, гадаю, що це могло бути. Бо ж не один вже раз вогнем гнів Божий в історії людства проявляється, як пригадка людям, що міра Божої терпеливості може й перепоვნитись. Подруге, всемогутності Божій однаково легко й природно дати початок пожежі від вогненного меча Архангельського, так само, як і від переверненого каганчика маленького.

Але гадаю, що не могло добром скінчитись те, що робилось у Бертольдівій лябораторії. Бо коли голову полонить нездорова мрія, скажу просто: грубий забобон, — тяжко вберегтись, щоб не захопила вона всіх, як пошесть з попсутого повітря.

Грізна ж ця катастрофа могла явитися внаслідок звичайного збігу обставин. Природне бо це зявище там, де не наука панує, не тверезий погляд на існуючі закони природи признається, — лише самі забобони та самовпевненість неуків.

Константин занадто прямував до всього невідомого, нового, необгрунтованого. Бавився не тільки наукою, а й ясною льогікою та висновками здорового розуму. Міняв при цьому свої захоплення і засади, як дівчина оздобу. Свої здібності, хоч і великі, занадто перецінював. Але ж гордощі Анклітценовські раз-у-раз засліплювали його й можна сказати, що просто диявольська гординя сиділа в людині цій. А це саме вченому ніколи й не буває на добро. Бо ж із зарозумілості завжди виходить самий пшик, або й щось гірше. В останні мої відвідини добросердий патер Герхард, гвардіян, з сумом казав мені знаменну, вельми знаменну річ, що вся завзята Бертольдова праця останніми часами або не доводила до жадних практичних висновків, або навіть витрачалася на те, щоб псувати вже раніш зроблені здобутки на різних полях його вигадливості. Тобто праця його Богом благословенна не була, а він — бідний сам того й не помічав. Ото ж Святий Марцел, патрон наш, може тільки й відає, чого він намішував у свої таємничі тинктури. І от, винахід його, що ним він так був пишався, на-віки втрачений, згинув. Імя ж Бертольдове, яке він так намагався вчинити не смертельним (він сам з погордою про це мені признавався), чи буде воно комусь відоме?

Та ж не це все мені гірко. А болісно мені, що от на що вже зійшов може найздібніший (після Колумби, звичайно) мій учень! Гірко мені тепер, що полюбив був я його, як сина. Він же й відносно свого кривного батька був лише „сином мартротратним“. А все ж таки я дуже хочу пошукати його ще по льохах, а тому й прошу приїхати якнайшвидче: Удвох бо це зробимо ліпше.

Зідхання глибокого задоволення відірвало альхеміка від його довгого листа. Він різко оглянувся й побачив свого фамулуса, який тільки що проковтнув останній ковток своєї вечері.

